

การแสดงหมอลำเรื่องต่อกลอนทำนองขอนแก่น คณะประมณบันเทิงศิลป์ Performing Mawlum Raung To Glon in Khon Kaen Style of Prathom Bunterngsin Group

จักราวุธ จงเทพ

Jakrawut Jongthep

สาขาวิชาศิลปะการแสดง คณะศิลปกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา
Performing Arts Faculty of Arts Suan Sunandha Rajabhat University

Received : September 4,2019 ; Revised : December 18,2019 ; Accepted : December 20,2019

บทคัดย่อ

งานวิจัยนี้เป็นงานวิจัยเชิงคุณภาพมีวัตถุประสงค์เพื่อ 1.ศึกษาประวัติความเป็นมาของหมอลำเรื่องต่อกลอนทำนองขอนแก่นคณะประมณบันเทิงศิลป์ ตั้งแต่ พ.ศ. 2500 ถึง พ.ศ. 2560 2.ศึกษารูปแบบ วิธีการแสดง ขั้นตอน และเทคนิคพิเศษที่ใช้ในการแสดงในปัจจุบัน (มกราคม - พฤษภาคม พ.ศ.2560) เรื่องกาแกมหงส์ โดยใช้ระเบียบวิธีวิจัย คือ ศึกษาจากเอกสาร การสังเกต การสัมภาษณ์ และ การศึกษาจากวิดีโอ

ผลการวิจัยพบว่า 1) คณะประมณบันเทิงศิลป์ มีประวัติความเป็นมายาวนานถึง 60 ปี แบ่งออกได้เป็น 3 ระยะ คือ ระยะก่อร่างสร้างตัว ระยะรับช่วงต่อ และ ระยะเติบโต รุ่งเรืองด้วยเทคโนโลยี 2) รูปแบบการแสดงหมอลำเรื่องต่อกลอนแบ่งออกได้ 3 ช่วง คือ 1. ช่วงคอนเสิร์ตเพลงลูกทุ่ง ที่มีการประยุกต์เอาศิลปะการแสดงร่วมสมัย และ การแสดงพื้นบ้าน เข้ามาประกอบในช่วงนี้ 2. ช่วงตลก จะเป็นการแสดงคันรายการเพื่อสร้างสีสัน บรรยากาศ และ 3. ช่วงลำเรื่องต่อกลอน ซึ่งจะใช้เวลาในการแสดงตลอดทั้งคืน เพื่อนำเสนอหมอลำเรื่องต่อกลอนเรื่องเดียว คือ กาแกมหงส์ 3) เทคนิคพิเศษที่ใช้ในการแสดงแบ่งได้ 2 ด้าน คือ 1. ด้านเวที โดยการเอาจอ LED ไฟ แสง สี เสียงต่างๆ ที่ครบครันมาสร้างความตื่นตาตื่นใจ และ 2. ด้านอุปกรณ์ประกอบการแสดง ซึ่งจะมีการใช้สไลด์ และ อุปกรณ์ประกอบอื่นๆ เช่น รถตุ๊กๆ รถจักรยานยนต์ เพื่อสร้างความสมจริง และ ตื่นตาไปกับโชว์การแสดง

จากผลการวิจัยสรุปได้ว่า คณะ “ประมณบันเทิงศิลป์” ซึ่งนำโดยนายสันติ สิมเสน นั้นประสบความสำเร็จได้ด้วยปัจจัยหลัก 2 ประการคือ 1) นายสันติ สิมเสน มีความเป็นหมอลำโดยสายเลือดที่เข้าใจธรรมชาติความเป็นหมอลำอย่างลึกซึ้ง และ 2) นายสันติ สิมเสน มีวิสัยทัศน์ที่ดี เปิดรับเทคโนโลยีใหม่ๆ เข้ามาพัฒนารูปแบบการแสดงให้สอดคล้องกับความสนใจของผู้ชมเสมอมา จึงทำให้การแสดงของ คณะ “ประมณบันเทิงศิลป์” ครองใจผู้ชมมาได้จนปัจจุบัน

คำสำคัญ : หมอลำ, ทำนองขอนแก่น, คณะประมณบันเทิงศิลป์

Abstract

The study was a qualitative research. The objectives of this research were: 1) to study the history of Performing “Mawlum Raung To Glon in Khon Kaen Style” of Prathom Bunterngsin Band during 1957 to 2017; and 2) to study patterns, performance formats, steps, and special techniques used in the current performance (January-May 2017) titled “Ka Kam Hong” by using the qualitative research methodology including study of documents, observation, interview, and study from video.

From the study, it was found that 1) Prathom Bunterngsin Group had a long history over 60 years divided into 3 phases as follows: initial phase, succession phase, and golden phase by technology; 2) patterns of Mawlum Raung To Glon performance was divided into 3 sessions as follows: folk song concert session applying contemporary performing art and folk performing art into this session; funny session which was the interrupting performance to build the atmosphere filled with joy and happiness; and Mawlum Raung To Glon or poetry session, which it took the whole night for presenting just only the Mawlum Raung

To Glon performance of “Ka Kam Hong”; 3) the special technique used in the performance was divided into 2 aspects as follows: stage aspect by applying LED screen, light, color, sound effect to build excitement; and Props aspect which sling and other equipment were used such as Tok-Tok car, and motorcycle to create realism and excitement to the performance.

The result of the study can be conclude that “Prathom Bunterngrsin Group” led by Mr. Santi Simsaeng was successful with 2 key factors: 1) Mr. Santi Simsaeng had the spirit of being a folk singer by blood and deeply understood the nature of a folk singer, and) Mr. Santi Simsaeng had a good vision and opened to adopt a new technology for developing the pattern of performance to correspond with the interests of audiences. Therefore, the performance of Prathom Bunterngrsin Group won the hearts of audiences up to the present time.

Keywords: Mawlum, Khon Kaen Style, Prathom Bunterngrsin Group

บทนำ

หมอลำมีบทบาทสำคัญในการให้ความบันเทิง ความสนุกสนาน เพราะคนอีสานในสมัยก่อนไม่มีสิ่งบันเทิงใดๆ จึงมีเพียงแต่การเล่นทานต่างๆ ให้ลูกหลานฟัง ต่อมาจึงมีการพัฒนาให้มีการใส่ทำนองคำร้อง บทกลอน ทำให้เกิดเป็นหมอลำขึ้นมา โดยกลุ่มผู้ชมนั้นมักจะเป็นคนทุกเพศทุกวัย มีการรวมตัวกันเพื่อรับชมรับฟังการแสดงจากหมอลำ ดังนั้นหมอลำจึงมีชื่อเสียงและคุ้นเคยกับชาวอีสานเป็นอย่างมาก (จารุวรรณ ธรรมวัตร. 2528: 211)

คณะหมอลำที่กำลังโด่งดังและเก่าแก่ในภาคอีสานนั้นมีหลายคณะ แต่ละคณะก็มีจุดเด่นเป็นของตัวเองและมีเอกลักษณ์ที่ไม่เหมือนกัน คณะประถมบ้านเทิงศิลป์เป็นหมอลำทำนองขอนแก่นที่เก่าแก่มาหลายคณะ ก่อตั้งมาแล้วประมาณ 60 ปี ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2500 ในปัจจุบันทายาทผู้สืบทอดได้แก่ นายสันติ สิมเสน บุตรชาย ซึ่งมีมารดาเป็นผู้ก่อตั้งวงในระยะแรกและรับบทการแสดงเป็นนางเอกด้วยตนเอง (ปัจจุบันถึงแก่กรรม) คณะประถมบ้านเทิงศิลป์เป็นคณะที่มีแนวทางสร้างสรรค์และประยุกต์มากกว่าคณะอื่นในภาคอีสาน ทั้งในด้านเวที ฉาก และอุปกรณ์การแสดง มีการออกแบบเวทีและฉากอย่างทันสมัย เวทีมีขนาดใหญ่ ใช้เทคโนโลยีระบบไฟแสงสีที่นำเข้ามาจากต่างประเทศ และระบบเครื่องเสียงที่นำเข้ามาจากต่างประเทศเช่นกัน ทำให้การแสดงสมจริงและช่วยดึงดูดผู้ชมได้เป็นอย่างดี และมีชุดเสื้อผ้าที่ใช้ในการแสดงมีความอลังการและมีการทำชุดเสื้อผ้าขึ้นมาใหม่ทุกปี ทำให้ผู้คนรู้จักไปทั่วประเทศจึงทำให้คณะประถมบ้านเทิงศิลป์นี้ได้รับความนิยมจากทุกเพศทุกวัย(สันติ สิมเสน. 2560 : สัมภาษณ์)

ผู้วิจัยจึงสนใจศึกษาคณะหมอลำประถมบ้านเทิงศิลป์ทั้งในด้านประวัติความเป็นมาวิวัฒนาการของการแสดงรวมถึงองค์ประกอบต่างๆ การนำเทคนิคพิเศษมาเป็นจุดเด่นในการนำเสนอหมอลำของคณะ ที่จัดแสดงในปัจจุบัน (พ.ศ.2560) เพื่อเป็นองค์ความรู้แก่ผู้ที่จัดตั้งคณะหมอลำในอนาคตและขยายองค์ความรู้ด้านหมอลำให้แก่ชุมชน รวมทั้งเป็นการส่งเสริมและอนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรมพื้นบ้านอีสานแขนงนี้ต่อไป

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1 เพื่อศึกษาประวัติความเป็นมาของหมอลำเรื่องต่อกลอนทำนองขอนแก่น คณะ “ประถมบ้านเทิงศิลป์” ตั้งแต่ พ.ศ. 2500 ถึง พ.ศ. 2560

2 เพื่อศึกษารูปแบบวิธีการแสดง ขั้นตอน และเทคนิคพิเศษที่ใช้ในการแสดง หมอลำคณะ “ประถมบ้านเทิงศิลป์” ที่จัดแสดงในปัจจุบัน (ระหว่างเดือนมกราคม ถึง เดือนพฤษภาคม พ.ศ.2560) ได้แก่ หมอลำเรื่องกาแกมหงส์ ซึ่งจัดแสดงอยู่เพียงเรื่องเดียวตลอดทั้งปี

ขอบเขตของการวิจัย

1 ด้านเนื้อหา

เพื่อศึกษารูปแบบการ ขั้นตอน รวมถึงเทคนิคพิเศษของการแสดงหมอลำคณะ “ประถมบ้านเทิงศิลป์” ที่จัดแสดงอยู่ ณ ปัจจุบัน (พ.ศ. 2560) ผู้วิจัยจึงเลือกศึกษาจากเรื่อง

“กาแกมหงส์” ซึ่งเป็นการแสดงเพียงเรื่องเดียวที่คณะ “ประถมนันท์เทจศิลป์” จัดแสดงตลอดทั้งปี

2 ด้านระยะเวลา

การแสดงหมอลำของคณะ “ประถมนันท์เทจศิลป์” ที่จัดแสดงในปัจจุบัน (ระหว่างเดือนมกราคม ถึง เดือน ธันวาคม ปี 2560)

3 ด้านพื้นที่ในการวิจัย

การแสดงหมอลำของคณะ “ประถมนันท์เทจศิลป์” ที่จัดแสดงในพื้นที่ภาคอีสาน ดังนี้

- 3.1 พื้นที่จังหวัดขอนแก่น บ.หนองหลวง ต.บ้านหว้า อ.เมือง จ.ขอนแก่น
- 3.2 พื้นที่จังหวัดใกล้เคียง บ.คำเจริญ ต.คำเจริญ อ.ห้วยเม็ก จ.กาฬสินธุ์
- 3.3 พื้นที่จังหวัดใกล้เคียง บ.ดงเย็น ต.เด่นราษฎร์ อ.หนองฮี จ.ร้อยเอ็ด

4 ด้านกลุ่มผู้ให้ข้อมูล

4.1 นักวิชาการเรื่องหมอลำ

ผู้วิจัยได้เลือกนักวิชาการที่มีความรู้ความสามารถทางด้านหมอลำและเชี่ยวชาญด้านการลำ หรือทำงานที่เกี่ยวข้องกับหมอลำมาไม่ต่ำกว่า 30 ปี

4.2 นักแสดง และผู้ให้สัมภาษณ์

4.2.1 นายสันติ สิมเสน หัวหน้าคณะหมอลำประถมนันท์เทจศิลป์ ให้ข้อมูลในด้านประวัติความเป็นมาของคณะ และการบริหารรูปแบบการแสดงต่างๆ และองค์ประกอบต่างๆที่ใช้ประกอบการแสดง

4.2.2 นักแสดงหมอลำ ซึ่งทำงานในคณะมาไม่ต่ำกว่า 5 ปี ให้ข้อมูลในด้านการแสดงรูปแบบการแสดงและพัฒนาการการแสดงของคณะ

4.2.3 นักดนตรี ซึ่งทำงานในคณะมาไม่ต่ำกว่า 5 ปี ให้ข้อมูลในด้านเทคนิคพิเศษในการทำเพลงประกอบการแสดงและพัฒนาการในคณะ

นิยามศัพท์เฉพาะ

หมอลำเรื่องตลกกลอนทำนองขอนแก่น หมายถึง หมอลำที่ดำเนินเรื่องราวด้วยบทกลอน และบทพากย์บทเจรจาโดยผู้แสดงขับร้องเอง รูปแบบของกลอนลำเป็นกลอนลำทางสั้น กลอนลำทางยาว และกลอนลำเตี้ย โดยใช้ทำนองสำเนียงเป็นของชาวขอนแก่นที่เป็นเอกลักษณ์ประจำของคณะหมอลำที่ตั้งอยู่ในจังหวัดขอนแก่น

สำเนียงขอนแก่น หมายถึง เป็นการออกเสียงที่เป็นเอกลักษณ์ของชาวจังหวัดขอนแก่นแต่เดิม ชาวขอนแก่นเป็นเชื้อชาติพันธุ์จากลาวในอดีตการออกสำเนียงจึงเป็นสำเนียงคล้ายกับชาวลาว

รูปแบบการแสดง หมายถึง ลำดับขั้นตอนการแสดงที่จัดเป็นช่วงๆ และดำเนินการแสดงเป็นรูปแบบประจำของแต่ละปี

ขั้นตอนการแสดง หมายถึง สิ่งที่กำหนดลำดับการแสดงไว้เพื่อให้การแสดงเป็นไปตามลำดับ

เทคนิคพิเศษ หมายถึง เทคนิคที่ช่วยส่งเสริมให้การแสดงมีความสมจริงและแปลกใหม่เพื่อความดึงดูดเรียกความสนใจจากผู้ชมการแสดงได้

วิธีดำเนินงานวิจัย

ผู้วิจัยได้ดำเนินการตามลำดับขั้นตอนดังต่อไปนี้

1. ประชากรและกลุ่มตัวอย่าง

1. การศึกษาภาคสนาม โดยการสัมภาษณ์แบบไม่มีโครงสร้าง จำนวน 2 กลุ่ม ดังนี้

1.1 กลุ่มนักวิชาการเรื่องหมอลำ จำนวน 5 คน

1.2 กลุ่มนักแสดง

1) หัวหน้าคณะหมอลำประถมนันท์เทจศิลป์ จำนวน 1 คน

2) นักแสดงหมอลำที่ร่วมงานกับคณะประถมนันท์เทจศิลป์แล้วมากกว่า 5 ปี จำนวน 10 คน

3) นักดนตรีที่ร่วมงานกับคณะประมณบันเทิงศิลป์แล้วมากกว่า 5 ปี จำนวน 6 คน

2. ตรวจสอบข้อมูลแบบสามเส้ามีวิธีการดังนี้
 - 2.1 การตรวจสอบข้อมูลสามเส้าด้านข้อมูล
 - 2.2 การตรวจสอบข้อมูลสามเส้าด้านผู้วิจัย
 - 2.3 การตรวจสอบข้อมูลสามเส้าด้านทฤษฎี
2. เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย
 - เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัยประกอบด้วย
 1. แบบสัมภาษณ์
 2. แบบสังเกต
3. การเก็บรวบรวมข้อมูล
 - ผู้วิจัยได้ดำเนินการเก็บรวบรวมข้อมูลดังนี้
 1. ศึกษาและเก็บรวบรวมข้อมูลประวัติ ความเป็นมาของหมอลำเรื่องต่อกลอนทำนองขอนแก่น คณะ “ประมณบันเทิงศิลป์” ตั้งแต่ พ.ศ. 2500 ถึง พ.ศ. 2560
 2. ศึกษาและเก็บรวบรวมข้อมูลรูปแบบ วิธีการแสดง ขั้นตอน และเทคนิคพิเศษที่ใช้ในการแสดง หมอลำ คณะประมณบันเทิงศิลป์ ที่จัดแสดงในปัจจุบัน (ระหว่างเดือนมกราคม ถึง เดือนพฤษภาคม พ.ศ.2560) ได้แก่ หมอลำเรื่องกาแกมหงส์ ซึ่งจัดแสดงอยู่เพียงเรื่องเดียวตลอดทั้งปี
4. การวิเคราะห์ข้อมูล
 - ใช้วิธีการวิเคราะห์ข้อมูลได้จากเอกสาร และการสัมภาษณ์ การสังเกต การจดบันทึก การบันทึกภาพต่างๆ เพื่อศึกษาพัฒนาการการแสดงหมอลำเรื่องต่อกลอนทำนองขอนแก่น คณะประมณบันเทิงศิลป์ โดยกำหนดประเด็นตามหัวข้อดังต่อไปนี้
 1. หมอลำ
 2. หมอลำทำนองขอนแก่น
 3. พัฒนาการการแสดงหมอลำและคณะหมอลำเรื่องต่อกลอนทำนองขอนแก่น
 4. ทฤษฎีสื่อพื้นบ้าน
 5. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ผลการศึกษาคำเนินงาน

1.ประวัติ ความเป็นมาของหมอลำเรื่องต่อกลอนทำนองขอนแก่นคณะประมณบันเทิงศิลป์ ตั้งแต่ พ.ศ. 2500 -ถึง พ.ศ. 2560

ผู้วิจัยแบ่งระยะของช่วงเวลาออกเป็น 3 ระยะดังนี้

ระยะที่ 1 ระยะก่อร่างสร้างตัว พ.ศ. 2500 – 2521

หมอลำคณะประมณบันเทิงศิลป์ ก่อตั้งโดย คุณแม่บุญถม นามวันทา เริ่มก่อตั้งเมื่อพ.ศ. 2550 ใช้ชื่อวงในตอนแรกว่า บุญถมบันเทิงศิลป์ ต่อมาคุณแม่บุญถมได้แต่งงาน กับ คุณพ่อประพันธ์ สิมเสน จึงเป็นที่มาของชื่อคณะประมณบันเทิงศิลป์ ผลงานที่สร้างชื่อให้กับประมณบันเทิงศิลป์คือ เรื่อง สีลาวดี แรกเริ่มมีนักแสดง ที่เรียกว่าหมอลำมีอยู่ 3 คน คือ พระเอก นางเอกและตัวโกล ซึ่งหนึ่งในนั้นมี แม่บุญถมแสดงเป็นนางเอก และมีนักดนตรี อยู่ 4 คน ได้แก่ แคน กลองหาง ฉิ่ง ฉาบ ในสมัยนั้นการแสดงจะดำเนินเรื่องราวด้วยบทกลอน บทเจรจา และบทเต้ย ต่อมา ในปี พ.ศ.2521 ได้มีการพัฒนามาเรื่อยๆโดยมีการเพิ่ม ทางเครื่องเข้าประกอบการแสดงหมอลำ ขณะนั้นมีทางเครื่องทั้งหมด 4 คน จากนั้นก็เพิ่มจำนวนเป็น 8 คน เป็นนักแสดงหญิงล้วน และเพิ่มขึ้นอีกเรื่อยๆในปีต่อมา จากนั้นก็เริ่มมีเวทีเป็นของตนเอง โดยขนาดเวทีในตอนนั้นมีขนาด 4 x 6 เมตร มีนั่งร้านด้านหลังและด้านข้างไว้สำหรับติดตั้งไฟส่องสว่าง ส่วนด้านชุดเครื่องแต่งกาย เริ่มแรกใส่แค่ชุดเดียว แสดงตลอดทั้งคืน ต่อมาก็มีการพัฒนาใส่ชุดตามท้องเรื่องที่ แสดงเช่น เรื่องมโนราห์ ในเรื่องนี้ก็มีการดัดแปลงเครื่องแต่งกายให้เข้า

กับเรื่องของนางมโนราห์ที่เป็นนกลอยต้องมีปีกประกอบการแสดง ทำให้การแสดงของคณะประมณบันเท็งศิลป์ในยุคนั้นได้รับความนิยมเป็นอันดับต้นๆ เพราะความพัฒนาอย่างต่อเนื่องของผู้บริหารคณะเอง

ระยะที่ 2 ระยะรับช่วงต่อ พ.ศ. 2553 – 2543

ต่อมาในช่วงส่งต่อกิจการวงหมอลำให้กับผู้ที่จะสืบทอด คือ ลูกชายของแม่บุญถม ลิมเสน คือ นายสันติ ลิมเสน เนื่องจากด้วยวัยและอายุของคุณแม่บุญถมนั้นเริ่มอายุมากแล้วสุขภาพก็ไม่สู้ดีนักเลยต้องการ หยุดพักผ่อนเลย มอบกิจการของวงหมอลำนี้ให้ แต่ด้วยใจรักในด้านศิลปะการแสดงหมอลำ คุณแม่ก็จะให้ลูกๆ ติดตามคณะไปแสดงตามที่ต่างๆ เหมือนเดิม ต่อมาในปี พ.ศ. 2534 แม่บุญถมก็ได้เสียชีวิตลง และหลังจากที่แม่บุญถมได้เสียชีวิตลงในช่วงนั้นทางวงประมณบันเท็งศิลป์ ได้จัดแสดงหมอลำเรื่องต่อกลอน เรื่อง มโนราห์ ด้วยเจตนารมณ์ของคุณแม่บุญถมที่ต้องให้สืบทอด การแสดงหมอลำเรื่องนี้ (แหล่งเดิม)

ระยะที่ 3 ระยะเติบโต รุ่งเรืองด้วยเทคโนโลยี พ.ศ. 2543 – ปัจจุบัน (2560 - 2561)

หลังจากที่นายสันติ ลิมเสน ได้เข้ามารับช่วงต่อและประคับประคองดูแลวง คณะ”ประมณบันเท็งศิลป์” จนโด่งดังแล้ว นายสันติ ลิมเสน ผู้เป็นหัวหน้าคณะต้องการให้คณะมีความโดดเด่นมากยิ่งขึ้นกว่าเดิม และ ทำให้ผู้ชมได้รับความตื่นเต้นตลอดเวลาที่รับชมการแสดง จึงได้มีการปรับเปลี่ยนรูปแบบของคณะใหม่ มีการจัดทำเวทีให้ใหญ่ขึ้นกว่าเดิม บนเวทีมีการเพิ่มขึ้นขึ้นมา จัดฉากการแสดงตามท้องเรื่องเหมือนการแสดงโขน มีม่านกันฉาก ตัดฉากลดเวลาในการแสดงให้สั้นลงจากสมัยก่อนการแสดงโขนแต่ละชุดจะต้องใช้เวลาในการแสดงนาน แต่นายสันติ ลิมเสน ปรับให้เหลือเพียง 7 นาที ก็สามารถแสดงโขนแต่ละชุดจบลงได้ ผู้ชมได้รับอะไรที่แปลกใหม่ตลอดเวลา มีความตื่นเต้นตระการตามากยิ่งขึ้น (แหล่งเดิม)

2.รูปแบบการแสดงหมอลำเรื่องต่อกลอน คณะประมณบันเท็งศิลป์

ผู้วิจัยแบ่งออกออกได้ 3 ช่วงดังนี้

ช่วงคอนเสิร์ตเพลงลูกทุ่งจะเริ่มตั้งแต่เวลา 20.30 น. เป็นต้นไป ในการศึกษาครั้งนี้การแสดงพบว่ารูปแบบการแสดงช่วงนี้ สามารถแบ่งเป็นช่วงรายการเป็น 5 ช่วงย่อย ดังนี้

ช่วงที่ 1 เป็นการแสดงเทิดพระเกียรติและแสดงถึงการถวายความอาลัยแด่พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช

ช่วงที่ 2 เปิดวงด้วยเพลงที่กลุ่มนักดนตรีสรรค์สร้างขึ้นใหม่ โดยมีจังหวะแดนซ์ ร็อค ชะชะซ่า ผสมผสานกันเกิดเป็นเพลงโชว์ประจำคณะประมณบันเท็งศิลป์

ช่วงที่ 3 เป็นการโชว์เพลงที่เป็นแนวลูกทุ่งหมอลำ

ช่วงที่ 4 เป็นโชว์วัฒนธรรมพื้นบ้านอีสาน(การแสดงฟ้อนพื้นเมือง)

ช่วงที่ 5 เป็นการโชว์เพลงที่มีการรวมเพลง ทั้งแนวสตริง ลูกทุ่ง หมอลำประมาณ 6-10 เพลง

ภาพที่ 1 การแสดงเทิดพระเกียรติและแสดงถึงการถวายความอาลัยแด่พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช

ที่มา :จักรวาล จงเทพ (2559)

ช่วงที่ 2 ช่วงตลก

ช่วงตลกเป็นช่วงที่ทำการแสดงโชว์เพลงลูกทุ่ง โดยเป็นเป็นการแสดงที่แทรกในการแสดงหมอลำของชาวจังหวัดขอนแก่น การนำการแสดงตลกหมอลำมาแสดงสลับกับ การแสดงดนตรีประกอบเพลงการแสดงทางเครื่องมืออยู่ 2 ช่วง คือ

ช่วงแรกประมาณ 22.00 น. และช่วงที่ 2 ประมาณ 23.00 น. ตลกหมอลำเข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของการแสดงบนเวที โดยนิยมทำการแสดงหลังจากเต้นประกอบเพลงทางเครื่อง นักแสดงตลกจะขึ้นแสดงเพื่อเปลี่ยนอารมณ์ของคนดูจากการชมการเต้นประกอบทางเครื่อง ตลกหมอลำจึงต้องมีการเตรียมตัวให้พร้อมอย่างดีในบทบาทต่างๆ เพื่อสร้างความบันเทิงให้กับผู้ชม

ภาพที่ 2 ช่วงการแสดงตลก

ที่มา : <https://www.google.com/imgres?imgur>

ช่วงที่ 3 ช่วงลำเรื่องต่อกลอน

ขั้นการแสดงหมอลำเรื่องต่อกลอนเป็นการแสดงลำเรื่องต่อกลอนทำนองขอนแก่น ในช่วงนี้นักแสดงทุกคน จะเตรียมตัวพร้อมที่จะแสดง โดยการดำเนินเรื่องราวแต่ละเรื่องจะมีข้อมูลหรือสอบถามชาวบ้านหรือผู้ที่ว่าจ้าง อยากรู้อะไรโดยมีชื่อเรื่องให้เลือก เช่นกาแกมหงส์ ได้คัดเลือกเรื่องที่จะแสดงได้แล้วก็ดำเนินเรื่องตาม บทของแสดงที่ได้รับบทบาทไปจนจบการแสดงด้วยระยะเวลา ประมาณ 6 ชั่วโมง เป็นการแสดงหมอลำเป็น เรื่องราว ดำเนินเรื่องด้วยกลอนลำและการเจรจาเป็น ถ้อยคำสัมผัสคล้องจองกันแสดงไปตามเรื่องจนจบหรือจน สว่าง ซึ่งอาจจะแสดงไม่ใหจบเรื่องก็ได้ สุดท้ายจะเป็นการลำล่องลาหรือลำลา โดยพระเอก นางเอกหรือหมอลำ อื่นๆ ออกมาหน้าเวที เนื้อความของกลอนลำลาเป็นการอวยพรขอบคุณเจ้าภาพผู้ว่าจ้าง ตลอดจนให้สติปัญญา เตือนข้อเสนอนะแก่ผู้ชม

โครงสร้างรูปแบบการแต่งบทลำเรื่องต่อกลอน ได้แก่

บทบรรยาย ฃญา โดยบทนี้จะเป็นการใช้การพูดแบบร้อยกรอง พูดสัมผัสคำโดยใช้ภาษาอีสาน พื้นบ้านในการแต่งและสอดแทรกเรื่องราวและคติธรรมไปในตัวบทกลอนลำทำนองขอนแก่น เป็นบทกลอนที่ผู้แต่งได้แต่งโดยใช้ภาษาอีสานพื้นเมือง โดยมีการ สัมผัสคำที่เป็นเอกลักษณ์ของทำนองขอนแก่นที่ออกเป็นฉบับของตัวเองซึ่งวิวัฒนาการมาจากกลอนลำพื้นดั้งเดิม โดยคณะประมณบันเทิงศิลป์ได้ใช้กลอนลำอยู่ 2 แบบ คือ 1. กลอนลำแบบเปิดตัวหรือประจำตัวนักแสดง 2. กลอนลำแบบเรื่องราวบทพูดเจรจา เป็นบทที่ใช้สนทนากันระหว่างตัวแสดงในฉากนั้นๆ และในแต่ละฉากก็ต้องมีการพูดฃญา สอดแทรกเพื่อความอรรถรสให้ไพเราะมากยิ่งขึ้น

3. เทคนิคพิเศษที่ใช้ในการแสดง หมอลำคณะประมณบันเทิงศิลป์

ผู้วิจัยได้รวบรวมและจัดหมวดหมู่เพื่อให้ง่ายในการวิเคราะห์ข้อมูลโดยจำแนกออกมาแล้วมีอยู่ 3 ด้าน คือด้านเครื่องแต่งกายและการแต่งหน้า , ด้านเวที , อุปกรณ์ประกอบการแสดง ดังนี้

ด้านเครื่องกายและการแต่งหน้า

คณะประมณบันเทิงศิลป์ก็มีการออกแบบและสร้างสรรค์ชุดที่ให้สำหรับการแสดงในแต่ละปี โดยไม่ซ้ำ กันเพื่อให้ผู้ชมเกิดความแปลกใหม่ และไม่น่าเบื่อ โดยมีการกำหนดหัวข้อโจทย์งานมา แล้วคนคิดชุดก็จะออกแบบ ตามโจทย์งานนั้นๆ ส่วนด้านการแต่งหน้า นักแสดงทุกคนต้องมีเครื่องสำอางเป็นของตนเองและต้องแต่งหน้าเอง ต้อง แต่งหน้าเข้มกว่าปกติ เพื่อให้มีความชัดเจนเพราะเวลาขึ้นเวทีแล้วแสงไฟบนเวทีนั้นสว่างมากจึงต้องแต่งหน้าสีเข้ม เข้มกว่าปกติ

ภาพที่ 3 ลักษณะเครื่องแต่งกายและการแต่งหน้าของนักแสดง
ที่มา : <https://onelove2527.wordpress.com/>

ด้านเวที

คณะประมณบัณฑิตศิลป์มีเวทีเป็นของคณะ และมีขนาดใหญ่มีพื้นที่ในการใช้แสดงเยอะ มีความยาว ประมาณ 9 เมตร กว้าง 5 เมตร สูง 1.30 เมตร และยังมีนั่งร้านเหล็ก ทั้งด้านหลัง ด้านข้างซ้ายขวาเพื่อสำหรับ ติดตั้งฉากประดับไฟประดับแสงสีต่างๆ โดยเวทีนี้ยังมีเทคนิคพิเศษคือ การใช้คานแขวนไฟส่องสว่างเพื่อให้เวทีมีความสว่างมากยิ่งขึ้นและคานสลิงค์ มีไว้เพื่อใช้ในการแสดงของนักแสดงที่รับบท เหาะเหิน และฉากบินของหงส์ เพื่อทำให้เกิดความสมจริงมากยิ่งขึ้น สิ่งที่ขาดไม่ได้คือระบบเครื่องเสียงที่มีความทันสมัย และมีคุณภาพโดยทาง คณะได้ดัดแปลงวิธีการติดตั้งคือการติดตั้งบนรถบรรทุกแบบสำเร็จรูป เพื่อให้เกิดความสะดวกและเคลื่อนย้าย สะดวกมากยิ่งขึ้น

ภาพที่ 4 ลักษณะเวทีการแสดงขณะติดตั้งและติดตั้งสมบูรณ์แล้ว
ที่มา : <https://board.postjung.com/823187>

ด้านอุปกรณ์ประกอบการแสดง

อุปกรณ์เป็นส่วนหนึ่งที่มีความสำคัญต่อการจัดแสดงหมอลำเรื่องต่อกลอน โดยสามารถสื่อความหมาย และ เป็นการเพิ่มความสวยงามไปในตัวด้วย คณะหมอลำประมณบัณฑิตศิลป์นั้นมีการใช้อุปกรณ์ประกอบการแสดง หมอลำเรื่องต่อกลอน โดยทั่วไปแล้วการแสดงที่ใช้อุปกรณ์ในการแสดงนั้นจะเลือกการแสดงที่เป็นการแสดงเฉพาะ ชุดเท่านั้น เช่น การแสดงชุดเทิดพระเกียรติ, การแสดงเปิดตัวพระเอก นางเอก, การแสดงพื้นเมือง, โดยการ ออกแบบอุปกรณ์นั้นขึ้นอยู่กับชุดการแสดงนั้นๆ และผู้ออกแบบนั้นจะออกแบบให้มีความสวยงามกว่าต้นแบบเช่น การใช้ร่มในการแสดง ร่มนั้นต้องมีการตกแต่งให้สวยงามระยิบระยับ ซึ่งมีความแตกต่างจากต้นแบบเดิม

ภาพที่ 5 อุปกรณ์ประกอบการแสดง
ที่มา : จักราวุธิ จงเทพ (2560)

สรุปผล

งานวิจัยชิ้นนี้ผู้วิจัยได้ศึกษาการพัฒนาการของคณะประหมบบันเทิงศิลป์พบว่าคณะมีความก้าวหน้าอย่างมากจากอดีตจนถึงปัจจุบัน โดยต้องฝ่าฟันอุปสรรคมากมายแต่ก็ไม่สามารถขัดขวางในใจรักศิลปะการแสดงหมอลำ ของแม่บุญถม ผู้ก่อตั้งคณะได้ และด้วยความใฝ่รู้ใฝ่เรียน ของนายสันติ สิมเสน นั้น ทำให้มีการนำเทคนิคพิเศษ และแปลกใหม่ต่างๆ มาปรับใช้ได้อย่างเหมาะสม และเป็นที่น่าสนใจของผู้ชม และยังเป็นแนวทางให้คณะหมอลำ อื่นได้นำไปปรับปรุงใช้อย่างแพร่หลาย และปรับเปลี่ยนรูปแบบให้เข้ากับยุคสมัยได้เป็นอย่างดี ส่งผลให้คณะ ประหมบบันเทิงศิลป์ นี้ได้รับการยอมรับและความนิยมมากมายจากผู้ชม มานานถึง 60 ปี

อภิปรายผล

1. ปัจจัยที่ส่งผลต่อความสำเร็จของหมอลำ คณะ “ประหมบบันเทิงศิลป์” จำแนกได้เป็น 3 ปัจจัยหลัก ดังนี้

1.1 เจ้าของคณะ “ประหมบบันเทิงศิลป์” คือ นายสันติ สิมเสน หรือ ฉายยา ดาบ ส. มีความเป็นหมอลำ โดยสายเลือด ความเชี่ยวชาญของคณะนี้ได้รับทอดทางครอบครัวจากรุ่นสู่รุ่น อีกทั้งยังได้รับการถ่ายทอดโดย เรียนรู้การแสดงหมอลำด้วยตนเองจากประสบการณ์ตรงทำให้มีความเข้าใจอย่างลึกซึ้งตั้งแต่เด็ก สิ่งนี้เป็นปัจจัย สำคัญในการพัฒนาคณะหมอลำของนายสันติ สิมเสน

1.2 เจ้าของคณะมีวิสัยทัศน์ที่ดี เปิดรับสิ่งใหม่ๆ รวมทั้งรูปแบบการแสดงต่างๆ เข้ามาใช้ในการพัฒนางาน หมอลำ อาทิ การโชว์ การใช้เทคนิค ให้เหมาะสมกับความสนใจของผู้ชมกล่าวคือ มีการปรับเปลี่ยนเวลา ชุดการแสดง จากเดิมการโชว์แต่ละชุดใช้เวลาและไม่มีที่ชุด ต่อมาได้ปรับเวลาการแสดงในแต่ละชุดให้สั้นลง แต่มีโชว์ หลากหลายขึ้น เป็นเรื่องราวที่ทันสมัยมากขึ้นซึ่งสะท้อนถึงวิถีชีวิตในปัจจุบันที่เร่งรีบ คนดูชอบอะไรที่รวดเร็วและ เข้าใจง่าย ทำให้ผู้ชมหมอลำเกิดความสนุกสนานเพลิดเพลินนอกจากนี้คณะหมอลำประหมบบันเทิงศิลป์ ยังมีการปรับตัวตามความเปลี่ยนแปลงพร้อมที่จะรับฟังความคิดเห็นของคนดูและเปิดใจกว้างว่าผู้ชมต้องการอะไร เมื่อสิ่งใด จึงยืนหยัดมาได้เป็นเวลานานและมีความรุ่งเรืองผ่านกาลเวลามาตลอด 60 ปี

นอกจากการมีวิสัยทัศน์ที่ดีในการเปิดรับสิ่งใหม่ๆ แล้ว การบริหารจัดการของนายสันติ สิมเสน ก็มีส่วนสำคัญต่อความสำเร็จซึ่งนายสันติ สิมเสน จะใช้การบริหารจัดการทั้งๆ ธุรกิจ และอื่นๆ การดูแลแบบพี่น้อง ซึ่งในคณะที่มีคนจำนวนมากกว่า 300 คน นายสันติ สิมเสน ก็ยังมีวิธีการที่จะทำให้คนกว่า 300 คน นั้นอยู่ในวงได้ และ ก็ยังได้รับทั้งคำตอบแทน ทั้งความสุข และได้รับการดูแลควบคู่กันไป ซึ่งสิ่งนี้ทำให้การทำงานลุล่วงและเป็น อันหนึ่งอันเดียวกัน

2. การแสดงหมอลำเรื่องต่อกลอนของภาคอีสาน เป็นศิลปะการแสดงพื้นบ้านที่เข้าถึงใจมวลชนและ สื่อสารปรับตัวตามสมัยนิยม เข้าถึงความต้องการของวัฒนธรรมในจังหวัดเวลานั้น มีเสน่ห์เฉพาะตัวที่น่าศึกษา มีการแสดงที่อนุรักษ์ วัฒนธรรมของท้องถิ่นไว้ ทำให้ชาวอีสานจำนวนมากซื้อบัตรเข้ามาชมการแสดง ทำให้มีรายได้ มาสู่คณะอย่างเป็นกอบเป็นกำ ทั้งผู้ที่มาชมก็พร้อมที่จะจ่ายผู้ที่แสดงก็มีรายได้ ทำให้เกิดกระแสเงินสะพัด และใน ขณะเดียวกันก็มีการไปแสดงต่างถิ่นด้วยหรือคนต่างถิ่นที่มาก็เที่ยวอีสานก็ให้ความสนใจที่จะเข้าชมการแสดง

3. การแสดงหมอลำใช้เวลาในการแสดงที่ยาวและนาน ทั้งผู้ชมและผู้แสดงก็มีใจรักในการแสดงการติดตาม เรื่องราว การแสดงแต่ละครั้งใช้เวลาประมาณ 6 ชั่วโมง ยังสามารถดึงดูดความสนใจของมวชนให้ตื่นเต้น ตื่นตา กับ การแสดงในแต่ละ ช่วง ต่างจากการแสดงพื้นบ้านแบบอื่นซึ่งการแสดงบางอย่างได้เลือนหายจากสังคมไปตามกาลเวลาแต่การแสดงหมอลำนี้ ยังคงครองใจมวชนชาวอีสานและภาคอื่นๆ ตั้งแต่อดีต และยังคงความประทับใจ แฟนหมอลำจนถึงปัจจุบัน

ข้อเสนอแนะ

1. ข้อเสนอแนะเพื่อนำไปใช้

1.1 หน่วยงานที่เกี่ยวข้องควรมีการร่วมมือกันเพื่อศึกษา และจัดเก็บข้อมูลเกี่ยวกับ คณะหมอลำ เรื่องต่อกลอน คณะอื่นไว้ด้วยเพื่อให้ง่ายต่อการศึกษาค้นคว้าแก่ผู้สนใจ

1.2 เป็นแนวทางการอนุรักษ์ การแสดงหมอลำเรื่องต่อกลอน และมีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้สู่เยาวชนรุ่นใหม่ ที่สนใจการศิลปะหมอลำ

2. ข้อเสนอแนะเพื่อการวิจัยครั้งต่อไป

2.1 สังเกตได้ว่าวิวัฒนาการของหมอลำจะคล้ายลิเก มีการปรับเปลี่ยนรูปแบบมาใน ลักษณะที่คล้ายกัน ไม่ว่าจะ เป็นการสืบทอด เลื้อยผ่านการแต่งการ เทคนิค ทั้ง 2 แขนงนี้น่าจะมีความเกี่ยวข้องกัน จึงขอเสนอให้ผู้สนใจได้ศึกษาเรื่องนี้ต่อไป

2.2 หมอลำต่อกลอนทำนองขออนแก่นใช้เวลาในการทำการแสดงเป็นระยะเวลาที่ยาวในแต่ละครั้งที่ทำการแสดง อะไรคือเสน่ห์ อะไรที่ทำให้หมอลำไม่มีวันตาย และ อะไรคือสิ่งที่ดึงดูดให้ผู้คนมาชมการแสดงคือ สิ่งที่ยากส่งเสริมให้ศึกษาในเรื่องนี้ต่อไป

2.3 ควรเปรียบเทียบระหว่างการแสดงหมอลำเรื่องต่อกลอน กับคณะอื่น ๆ ในแต่ละด้านของการแสดงเพื่อนำไป พัฒนาการแสดงหมอลำและศึกษาในเรื่องนี้ต่อไป

เอกสารอ้างอิง

- กรมศิลปากร. (2520). การละเล่นพื้นบ้านอีสาน(หมอลำ-หมอแคน). กรุงเทพฯ : กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์.
- กาญจนา แก้วเทพ. (2545). เมื่อสี่สอและสร้างวัฒนธรรม. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ศาลาแดง. _____ . (2548). สี่สอพื้นบ้านเพื่อการพัฒนาภาพรวมจากงานวิจัย. กรุงเทพฯ : ศูนย์หนังสือ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ศิริกิติ สิมเสน (ผู้ให้สัมภาษณ์). จักราวุธิ จงเทพ (ผู้สัมภาษณ์). 23 ตุลาคม 2559
- คำพล กองแก้ว. ลำและหมอลำ. อีสานศึกษา. ปีที่ 1 ฉบับที่ 3 (เมษายน 2560) : 88 – 98.
- จารุบุตร เรืองสุวรรณ. (2528). มรดกอีสาน. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ : บริษัทการพิมพ์.
- จารุวรรณ ธรรมวัตร. (2528). บทบาทของหมอลำต่อสังคมอีสานในช่วงกึ่งศตวรรษ. มหาสารคาม : สถาบันวิจัยศิลปะและวัฒนธรรมอีสาน มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.
- _____. (2523). การละเล่นพื้นบ้านเมืองของเด็กอีสาน. กรุงเทพฯ : อรุณาการพิมพ์.
- เจริญชัย ชนไพโรจน์. (2526). หมอลำ-หมอแคน. มหาสารคาม : ภาควิชาดุริยางคศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม.
- _____. (2526). ดนตรีพื้นบ้าน. มหาสารคาม : คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม.
- ชัยมงคล ไตรวิภาค (ผู้ให้สัมภาษณ์). จักราวุธิ จงเทพ (ผู้สัมภาษณ์). 25 เมษายน 2560
- ณิชนันท์ อินทรสอน (ผู้ให้สัมภาษณ์). จักราวุธิ จงเทพ (ผู้สัมภาษณ์). 25 ตุลาคม 2559.
- เถียรชัย อิศรเดช. (2549). สี่สอพื้นบ้านขานรับงานสุขภาพ. นนทบุรี : โครงการสี่สอพื้นบ้านสื่อสารสุข.
- นำใจ อุทร์ภัก. (2553). การศึกษาและแนวทางการพัฒนาหมอลำเรื่องต่อกลอนในภาค อีสาน. ปริญญาปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาวัฒนธรรมศาสตร์. มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.
- บุญกว้าง วาทยธ. (2524). เทคนิคการบรรเลงพิณของศิลปินพื้นบ้านอีสาน. วารสารความหลากหลายทางวัฒนธรรม, ปีที่ 11(23), 58 – 69.
- บุญจันทร์ จอมศรีประเสริฐ. (2554). การดำเนินการศึกษาตามอรรถาธิบายในศูนย์การเรียนรู้ภูมิปัญญาไทยของแม่ครูราตรี ศรีวิไล อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น. ปริญญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาการบริหารการศึกษา.

- มหาวิทยาลัยภาคตะวันออกเฉียงเหนือ.
- บุญจันทร์ เพชรเมืองเลย. (2555). อัตลักษณ์ของหมอลำกลอนทำนองขอนแก่น. **ศูนย์ศิลปวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยภาคตะวันออกเฉียงเหนือ**. สืบค้นเมื่อ พฤษภาคม 12, 2560, จาก [www.http://culture.neu.ac.th](http://culture.neu.ac.th).
- ประชาชาติธุรกิจออนไลน์. (2555). 10 อันดับคณะหมอลำยอดเยี่ยมแห่งปี 2012. สืบค้นเมื่อ พฤษภาคม 30, 2560, www.Prachachat.net
- ประเทือง คล้ายสุบรรณ. (2528). **ร้อยกรองชาวบ้าน**. กรุงเทพฯ : สุทธิสารการพิมพ์.
- ปรารธนา จันทพันธ์. (2548). **สี่พันบ้านสี่สารสุข**. กรุงเทพฯ : โครงการสี่พันบ้านเพื่อการสร้างเสริมสุขภาพชุมชน.
- พรเทพ วีระพล. (2535). **การแสดงทางเครื่องหมอลำหมู่**. ศศ.ม ไทยคดีศึกษา, มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม.
- พิชากร บำรุงวงศ์. (2559). **การสร้างสรรค์แสงเพื่อการสื่อสารในบริบทของงานเปิดตัวผลิตภัณฑ์ ในประเทศไทย**. วารสารบริหารธุรกิจเศรษฐศาสตร์และการสื่อสาร, 11(1), 173-189.
- ไพบูลย์ แพงเงิน. (2534). **กลอนลำภูมิปัญญาของอีสาน**. พิมพ์ครั้งที่ 1. กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์.
- มุณี พันเทวี. (2537). **หมอลำหมู่**. ในหนังสือที่ระลึกงานส่งเสริมศิลปวัฒนธรรมไทยครั้งที่ 17. มหาสารคาม : อภิชิตการพิมพ์.
- เยาวภา ดำเนตร (2536) **วิถีชีวิตของชาวอีสานจากกลอนลำทางยาวของลำกลอน**. ศศ.ม ไทยคดีศึกษา.
- ราตรี ศรีวิไล. (2545). **เล่าเรื่องหมอลำ 1. ความหมายหน้าที่คุณค่าจรรยาบรรณและการเปลี่ยนแปลง**. วารสารเพลงดนตรี. 8,3 : 20 – 24.
- _____. (2544). **สุทธียภาพในกลอนลำของหมอลำ**. องค์ประกอบปัจจัยเกื้อหนุนในการสร้างสรรค์. วิทยานิพนธ์ ศศ. ม. มหาสารคาม. มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.
- เรืองชัย นากลาง (ผู้ให้สัมภาษณ์). **จักราวุฒิ จงเทพ** (ผู้สัมภาษณ์). 11 กรกฎาคม 2560
- วนิดา สิมเสน (ผู้ให้สัมภาษณ์). **จักราวุฒิ จงเทพ** (ผู้สัมภาษณ์). 23 ตุลาคม 2559.
- วีระ สุดสังข์. (2526). **หมอลำศิลปกรรมอีสาน**, ในครูไทย. 28. 66 – 69. เมษายน 2560.
- วุฒิศักดิ์ กะตะศิลา. (2541). **บทบาทของหมอลำราตรี ศรีวิไล**. วิทยานิพนธ์ ศศ.ม ไทยคดีศึกษา. มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.
- ศราวุธ ศรีเวียง (ผู้ให้สัมภาษณ์). **จักราวุฒิ จงเทพ** (ผู้สัมภาษณ์). 25 มกราคม 2560
- ศรีปาน รัตติกาลชากร. (2538). **บทบาทของสี่พันบ้านในวัฒนธรรมมอญในอำเภอพระประแดง**. นิเทศศาสตร์มหาบัณฑิต. ภาควิชาประชาสัมพันธ์ บัณฑิตวิทยาลัยจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ศิราภรณ์ ปทุมวัน. (2542). **บทบาทหมอลำฉวีวรรณดำเนิน ศิลปินแห่งชาติสาขาศิลปะการแสดงสี่พันบ้าน**. วิทยานิพนธ์ ศศ.ม. มหาสารคาม. มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.
- สมควร กวียะ. (2529). **สภาพสี่พันบ้านเพื่อประชาสัมพันธ์ในประเทศไทยประเภทสื่อบุคคลสื่อประเพณี**. วารสารนิเทศศาสตร์, ปีที่ 26(4), 17 – 42.
- สมคิด ทินภู (ผู้ให้สัมภาษณ์). **จักราวุฒิ จงเทพ** (ผู้สัมภาษณ์). 12 มกราคม 2560
- สว่าง เลิศฤทธิ์. (2527, พฤศจิกายน 27). **หมอลำวัฒนธรรมสี่พันบ้านที่กำลังกลายรูป**. มติชน, หน้า 11.
- สุกิจ พลประถม. (2536). **การเป่าแคนสี่พันบ้านอีสาน**. วิทยานิพนธ์ ศศ.ม. ไทยคดีศึกษา, มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม.
- สุจิตต์ วงษ์เทศ. (2543). **เบิ่งสังคัมและวัฒนธรรมอีสาน**. กรุงเทพฯ : มติชน.
- สุวิทย์ รัตนปัญญา. (2553). **หมอลำกลอน**. ปรินญาปรัชญาดุสิตบัณฑิต สาขาวิชาพุทธศาสตร์ การพัฒนาภูมิภาคจังหวัดเลย. มหาวิทยาลัยราชภัฏเลย.
- สันติ แสนสิน (ผู้ให้สัมภาษณ์). **จักราวุฒิ จงเทพ** (ผู้สัมภาษณ์). 23 ตุลาคม 2559.
- สุรพล เนสุสินธุ์. (2550). **พัฒนาการการแสดงหมอลำเรื่องต่อกลอน ทำนองขอนแก่น คณะระเบียบวาทะศิลป์ จังหวัดขอนแก่น**. ปรินญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิตสาขาวิชาไทยคดีศึกษา. มหาวิทยาลัยมหาสารคาม
- ฉวีวรรณ พันธุ (ผู้ให้สัมภาษณ์). **จักราวุฒิ จงเทพ** (ผู้สัมภาษณ์). 23 ธันวาคม 2560 ศิลปินแห่งชาติ ปี พ.ศ. 2536 สาขา ศิลปะการแสดง (หมอลำ)
- อุดม บัวศรี. (2540). **พิมพ์กวีศรีอีสาน**. ขอนแก่น : สำนักส่งเสริมวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยขอนแก่น